

Girards Hopkins lezing

Wijder kader

Girards inleidende lezing bij de 1966 Hopkins Conferentie lanceert in allegorische vorm de doorbraak die Michel Serres ertoe bracht hem de Darwin van de menswetenschappen te noemen. Dit is deel van een bredere beweging om de verkokering van de 'moderniteit' te doorbreken, die zich - zowel in kapitalistisch-liberale als autocratisch-collectivistische stelsels – centreert op het 'individu', verstaan als *homo economicus*. Zowel tegen- als medestanders van Girard hebben de Hopkins tekst genegeerd ofwel verdraaid. Bij de uitgave van Girards verzamelwerk *De la violence à la divinité* in 2008 zag Alain de Benoist, - de gangmaker van de 'Vierde Politieke Theorie' (4PT) en het Eurazianisme waaruit Putin via de filosoof Dugin zijn motivatie put, - deze lezing enkel maar als de Amerikaanse introductie van het structuralisme (van Barthes, Lacan, etc.), en hij deed Girard af als geobsedeerd door slechts één idee: de mimetische rivaliteit en het Christelijk antwoord daarop. Die kortzichtigheid gaat voorbij aan de verwantschap van Girard met de bredere zoektocht naar 'n antwoord op de na-oorlogse impasse die het liberalisme, communisme en nationalisme gelijkelijk verlamt. Evenals de 4PT-beweging, die als Eurazianisme breed aanhang vindt in Moslim Azië, bestrijdt Girard dat modernistisch mensbeeld. Maar we scherp zien welk verschil hij sinds vanaf die Hopkins lezing laat doorklinken.

De situatie van de Menswetenschappen

De Hopkins conferentie presenteerde in Amerika de Parijse controverse, die naast de filosofie ook de menswetenschappen betrof. Na-oorlogs Frankrijk werd beheerst door de oppositie tussen Sartre's existentialisme en het structuralisme. Beide steunden op de Duitse (!) bronnen van Freud, Marx, en vooral Heidegger, die Husserls fenomenologie en Nietzsche's anti-metafysisch (anti-Christelijk) verbindt. Heideggers Dasein betekende voor Sartre een subject dat, los van elke eeuwige roeping, vrij een 'ontwerp' kiest. Maar voor het structuralisme behelsde het Dasein allereerst de 'geworpenheid' van het subject in anonieme structuren met hun eigen logica. Ook Derrida neemt Heidegger als basis en brengt die twee bijeen als een spel van deconstructie en 'ontwarring' van zowel de structuren als de idee van autonoom 'ontwerp'. Girard ziet er 'tweelingbroers' in die elkaar bestrijden met als enige verbindende factor hun afkeer van metafysiek en de affiniteit met het Freudo-Marxisme dat vooral de psychologie en de sociologie domineert. Hij gaat een alternatieve weg.

Girard komt binnen via de taalstudie en de literaire kritiek die de interne tegenstrijdigheid blootlegt. Als mediëvist lijkt hij een buitenstaander voor die disputen, maar als docent Frans was hij verwickeld geraakt in de basisvraag: is het subject als auteur meester van tekstuele waarheid? Een 'ja' zou het existentialisme steunen, maar dan is het onmogelijk om die 'waarheid' te peilen vanwege de idee van 'ongebonden uniciteit'. Het structuralisme daarentegen ontnemt de auteur 'zijn waarheid', maar legt die wel vast in anonieme semantische patronen. Bij de vraag of een tekst iets van het subject zelf presenteert wijzen Freud, Marx en vooral ook de semantiek op factoren die het subject ontstijgen. Dus lijkt (eindeloze) deconstructie de enig weg.

Als mediëvist kende Girard wel de strijd rond de vier leeswijzen van de Schrift, maar nu is de vraag of je van de intentie van de auteur (hetzij letterlijk, allegorisch, etc.) kunt uitgaan en die achterhalen kunt. Of heeft een tekst gewoon een eigen structuur en intertekstualiteit die op zich staat. Al lijkt dit een abstract en specialistisch gebied, het raakt alle menswetenschappen. Want talige communicatie typeert het mens-zijn en daar klinkt dus de vraag wat is 'waarheid'. Hoe wetenschappen onder één

vraagstelling te brengen is iets dat het hele menselijk bestaan betreft. Girard benadrukt dat hierin de ontdekking van de 'exacte wetenschappen' centraal komt te staan, waar sinds het begin van de eeuw is vastgesteld dat de positie van de onderzoeker de waarheidsvraag zelf meebepaalt.

Girard in de conferentie

Gegeven die complexe situatie is de chaos die Cynthia Haven (ch. 8) beschrijft niet verwonderlijk. Girard vergelijkt de situatie met die van Oedipus, die vanuit superieure positie, als observerende 'rechter', ingezogen wordt in het strijdtoneel en door het twistgesprek met Tiresias tot een heel nieuwe, interdividuele 'waarheid' komt. Anspachs analyse is heel verhelderend. Hij noemt niet alleen Girards innovatieve benadering van dit proces van waarheidsvinding, maar ook diens waarschuwing tegen de ontsporing die het deconstructieve denken kan (en zal) gaan brengen. In de conferentie werd dat al meteen duidelijk in de discussie na de volgende lezing door Morazé. Girard en de Hegel-expert Hyppolyte raakten beiden in debat met mensen die voor elk probleem eindeloos variërende oplossingen voorzagen, waar de mathematicus juist opmerkte dat een goed gestelde vraag het enige antwoord al in zich bevat. Girard benadrukt dat zaken dan wel niet metafysisch vastliggen, maar dat er wel limiet aan de inventiviteit is vanwege een vast gegeven.

Ook in latere interventies komt Girard erop terug dat elk moment van waarheidsvinding ons in een mythische positie brengt, die we doorgaans zelf niet herkennen, maar waarin onze rivaliserende positionering tegenover anderen beslissend is. Hij vermijdt directe verwijzingen naar de mimetische theorie; maar die loopt er wel doorheen. De kern van de waarheidsvraag ziet hij in de relatie tot de 'andersheid'. Die 'andersheid' verwijst niet naar wat Lacan *petit a* noemt, maar naar wat Levinas zal ontwikkelen. De auteur (spreker) is wel eigenaar van een waarheid, maar niet één 'objectieve' die de analist achter diens rug om kan detecteren. De titel van de conferentie suggereert dan een eenheid van de menswetenschappen die de taalanalytische tegenstelling en literaire kritiek overstijgt.

De metafoor en de discussies.

Girards inleiding zoekt de diverse taal-specialiteiten te overtuigen van een gemeenschappelijk punt. Hij gebruikt hiervoor een metafoor uit Sophocles' Oedipus tragedie. Later zal hij die tragedie vaak aanhalen, maar weinig wordt begrepen dat het Tiresias-moment voor hem de kern vormt; en niet het zondebok-motief waaraan Oedipus zich met '*amor fati*' onderwerpt, zoals Nietzsche beweert. De verschuiving in het Tiresias-moment dat Anspachs aanwijst als kernpunt, verdient verheldering. Al was zijn theorie over het driehoeksverlangen wel bekend het werkte in de conferentie verwarrend. Oedipus poseert eerst als 'objectieve onderzoeker' (of: heer der waarheid), maar de orakels zuigen hem in de conflictueuze confrontatie met Tiresias, waar zij mimetisch als beschuldigende blinden tegenover elkaar. Tiresias beseft dan dat ook achter zijn orakel geen god der waarheid steekt. Maar wat is dan de waarheid? Voor Sophocles' publiek, inclusief Nietzsche, is dat de band tussen de ziekte, de overtreding en de strafmaat. Als domineeszoon ziet Nietzsche hier ook de eeuwenoude waarheid in, - die hij zelfs in de Christus prijst, de enige echte Christen die ooit leefde - namelijk de *amor fati*, het blinde lot dat manmoedig gedragen wordt!

Maar Girard ziet in de tekst een ander '*waarheidsmoment*'. Sophocles' kritiek op de orakels - zonder godslading! - geeft aan Oedipus' zelfkastijding een diepere lading. Het gaat niet om een (vermeend) oorzakelijk verband tussen de pandemie en (onbewuste) patricide en incest. 'Heer der waarheid' wordt Oedipus door de sociale spanningen (de 'schuld') op zich te nemen, zodat de maatschappij de

patricide en incest kan blijven afwijzen (zij het met twijfel over goddelijke sancties). De mens staat bij elke vraag in rivaliserende relatie tot anderen, waar ieder voor zich er winnend zoekt uit te komen, zonder de rol van zondebok te hoeven dragen. In sociale kwesties is dit helder; maar ook in de zgn. exacte wetenschappen. Want wat zegt een statistische stelling dat Nederland over 50% ongelovig is? Welke 'waarheid' bevat dat? Is het een euforische of benauwende stelling? Kan het 'objectieve' waar zijn? Wie bepaalt de vragen en de duiding van CERN, of van de Einstein-telescoop. Girard merkt op dat veel, zo niet alle modern onderzoek is ingegeven door anti-metafysische motivatie. 'Waarheid' staat niet los van de onderzoeker (Oedipus), maar vraagt steeds een interdividuele positionering.

Oedipus' reactie zou "zijn nederdaling ter helle" kunnen heten; het inzicht dat de oorzakelijke band die het orakel suggereert een leugen (mythe) is, weerhoudt hem niet ervan de tragedie te volgen in dialoog met de zijnen die overtuigd zijn dat patricide en incest niet deugen. In driehoeksverbinding toont hij 'heer der waarheid' te zijn mits hij het uithoudt in *katechon* – het voorlopig 'als-of' van die 'leugen om sociale bestwil'. Hij accepteert het lijden in het geloof dat dit de (door Sophocles gewilde) afwijzing van de orakel-cultuur nabij brengt. Dit verschilt van de *theologia crucis* die (via Platonisme) vanuit Paulus' traditie de Westerse theologie - tot en met Nietzsche - heeft gedomineerd, waarin het Lam Gods zondeloos is maar nodig als offer om de transcendente Heer der Waarheid te pacificeren. Dat laatste maakt de Waarheid een extern (objectief) gegeven die buiten de acteurs zelf staat. In de Hopkins lezing stelt Girard een wezenlijk andere visie voor.

Enkele discussiepunten

1. Het liberaal individu dat 4PT– alias, het Eurazianisme (met Putin, Dugin) – bestrijdt in zowel het kapitalisme als het collectivisme, geldt als absolute waarde, als meester van objectieve waarheid en eigenaar van wat in vrije rivaliteit verkregen is. Waar de 4PT de sociale binding plaatst boven die toe-eigening door vrije individu, onderkent Girard het grondprobleem van de mimetische rivaliteit. Immers dit individu staat uiteindelijk tegenover elke externe Absolute, inzake waarheid en bezit, en is dus niet atheïstisch, maar anti-theïstisch in de termen van Nietzsche's godsmoordenaar). Girards notie van het interdividuele is ook kritisch over dat individualisme, maar handhaaft wel de centrale rol van het subject, als iemand die de rivaliteit onderkent en omkeert.
2. Voor Girard is *Dasein* van het zoekend subject noch een existentiële vrijheid, noch gebondenheid in welke vorm ook (structuralistisch, communistisch, nazistische). De mens kan in geen situatie staan zonder een mimetische rivaliteit. De keuze is tussen de ander 'ont-eigenen' of zelf kiezen dienstbaar te zijn aan de 'empowerment' van de ander.
3. De persoonsvisie die ik bij Girard zie ontstaan kunnen we met de Grieks-Orthodoxe theoloog Johan Zizioulas zien als afgeleid van het Trinitaire geloofsgegeven. Hij meent dat het Westen waarschijnlijk terecht dat het Westen dit op funeste wijze geminimaliseerd heeft. Ik vertaal het als de geestelijke harmonisatie tussen het scheppend principe dat alles vervult en de ongelimiteerde betrokkenheid bij wat 'slachtoffer' is van de scheppende macht. De oude vraag naar het 'filioque' dat Oost en West al eeuwen grondig verdeeld houdt kan hier een antwoord vinden. Mij dunkt dat Girards theorie een basis biedt voor een dialoog, en zelfs een trialoog (met insluiting van de Moslim acceptatie van de bijbelse profeten) zoals ik in het [artikel in het COV&R-bulletin](#) aangeef.

Voor het artikel in het COV&R Bulletin, kijk op <https://violenceandreligion.com/bulletin-72-may-2022/#Letter>.

Wiel Eggen